

փոփոխութիւն, հորվականութիւն չունի, եւ կամ շատ քիչ, թէ զեղս, տառ, տափ, (լամ գտառապահն) առ-եցի կ'ընէ, բայց միևն շունդնեն հանդեպ, քրիստոնեայց-քրիստոնեայց, որոնց ըստ շատառականների կը զանազանութիւն եւ նեթ է արդի լեզունի կազմութեան մէջ Հին Եեզրութիւն հորդվականութեան շատ առանձինք չունինք՝ տառ լըզուացեղի (տառապահնեան - առանձինքնեան, առանձինքնեան քրիստոնեան շատ ներգործած է, թէ էպու լըզուաց մըշտ իւր նկարագրին իրը Հովվական լեզու գեր կը պահէ, եւ մըշտ պիտի պահէ: Ենի՞ն կը նշարուի, առանձինքնեան մէջ ալ, որ շատ առել Քիսնեան լեզու ներքն շատ վեր չէ այս կոտրմածի:

Արեմն նշի առնվոր՝ իշպէս որ անջատողական լեզուաց եւ կյազմականներու մէջ ասհմանագիր մը չկայ, ոյնպէս կիրական եւ հորմական լեզուաց մէջ որոյ բաժանէ քի զկայ: Եթէ պարզ ներթարախթիք ըլլաբ մեր հստակածական առանց շօշափել օրինակներու, շատ յանդգնական կիրակ համարուիլ ասկէ 10—15 տարի յառաջ բայց լեզուագիտութեան առած նոր ուղղութիւնը պիտի հստակած իր ուսուց՝ շատ մը ենթարրութիւններ, եւ ենթարական իշման պիտի փախարքէ շատ մը սուսու: Համարաւակ կազմիներ:

(Cognos-2-File)

Հ. Գ. ՄԻՆ.

66

0 6 2 6 9 6 8 4 6 7

Այժմ քանի մի խօսք ալ ռազմավիրատ կան ճանապարհի՝ մինչեւ Տփղիս մնացած մասին վասն

Դուրս կ'ըլենք Անանուրի հայաբանէն,
վերջին ակնարկ մը նետելով Ընանուրին, որու
կիսաւեր մեծ բերգն՝ իր մէջի երկու փոքր եկե-
ղեցիներով եւ աեղական իշխան՝ Էւթուղմներ
(փոխարքայ) պալատ աեւեկները վարական աե-
ցեալ իշխանութեան մժեան յիշանականը կը
մասն Քիչ վերջը ճանապարհն Արագայուրի Հո-
վիոր ուղղութ սկսաւ դէպ ի վեր բարձրաւալ
Դռչէտի սարերուն վըսյ: Փախանակ իիտ
անտառներուն, պյունչետե ինք դաշտերուն մէ-

ինքը թագավոր լաւ քննուին, ոյս նկատմամբ չու բար
պիտի լուսաբորի ։ Ասի յայսիք է թե ինձ ընդունած
ասպարեզ անձ ու առաջն աշխատացու, եւ ինձ հետա-
քըրպակ ինքը որ լուսամատ առաջ ու իր վահ։
։ Պարիք հեղուկափեր ու որ երդը կորա լայնի
լաւ կը կըմ, պայմեն ու հենանեած ինքը, ունենալու
ու Պարագանեած Ալորու, որոց առն ինչ ուղարկի են եւ,
կարաւանական առաջն աճի աստաց պարզութեած, երեւ
օս մահան աշ այլ պաշտպանուկան որեւէ զեկ, որու
ասենած համար։

զե՞ւ կ'անցնինք, տեղ տեղ միտյն՝ մեր առջեւ
Կ'ելլեն վրացի եւ ու գիւղեր, ողորմելի շինու-
թիւններով։ Բարեկամիտարար այս բարձրացոց մե-
երկար շատեց եւ, երբ մենք 2½, ժամ վերջը՝
Գումար հասանք, մեր կառելին՝ նի տեղ 4 ձի
լծեցին, որ նշան էր թէ ալ զառ ի վեր պիտի
չունենայինք :

Դուչէն՝ փորիկի քաղաքը և 2000 բնակչություն, համանուն կայսրաքանչն ½, քիլոմետր անդին։ Հեռուանց գիտողի համար քաղաքին ամենն աւելի աշքի զանոլ մասը՝ կարմիր շենքերու երթանց շարուն է։ Այս շենքերը քաղաքուն էն՝ “ինք-քառական պետքան առաջին 4^{րդ} գունդի համար։ Այս պահ գնդերն մենք են, որ զեկուի տակ են կաւակաի մինչ ժղովրդն առնուած զինուորաները։ Այս գնդերու մեջ են նաև ուռական բանակի քաղաքացիներ։

Դուչէւեն զերջը մեր ճանապարհին աշ
կողմն երեւան կ'ելէ փարբեկ լիձ մի, որո մէջ
մեծ առատութեամբ աղջուկ կ'որան սեղացիք:
Հետեւեալ կայարանը Ցալյան կամ Շումուն կը
կոստիւ երբ կը սկսինք այս կայարանին ճանենալ,
մեր առջեւ դրանեալ կը պարզաբ Արքավիշտ
պանչելի Հովոն, որո երկու կորմի բարձունքը՝
մինչեւ գետեղիքը՝ մշտագալքը անսառներգով է
ածակուած եւ շատ սիրուն սենարաններ կ'ըն-
ծայէ դիտող աշքերու: Այսպէս կը շարունա-
կուի մինչեւ Մշիկի: Օրը խնարհած էր ար-
դէն երբ հասնանք Մշիկի, որ մեր վերջին կայ-
արանն էր գեղա ի Տփոխ: Այսաեղ քաղաքի
հու կը սիրէք արդէն: Կայարանի սեղանատան
մէջ ասիթ աւնեցանք նոյն օրուան հայերէն եւ
ուստերէն լրագիրները կարդալ:

Այս կայարանն իր անունն առած է հօտա-
կա գիւղն։ Երբ մարդ կը գիտե այս գիւղն՝ իր
ասփակ տանիքով հիւզերովն եւ իր այժմեան
ողըրելիք վիճակը, չի կնար մաքեն անցընել թէ
նա երբ եւ իյէ պրոյանիոր ուղար եղած լինիքն
եւ սակայն Մշցիք կամ Մշցիէն՝ վարց մայրա-
քաջագին էր մինչեւ Ն. Գարոս վերըն, երբ Վախ-
թանց Գարգագալսն թագաւորն իր բնակածեղին
փոխադրեց Տիֆլոս։ Բայց անցուց արքայանիստ
եղած ժամանակ պյառեն աւելի ընդդրածէկ էր
եւ, համեմատաբար աւելի վայրուաչ։ Ե. Գարեն
սկսած պյառիդիզը Վրաց կաթողիկոսի բնակավայրին
է եղած լիցւէօի անցեալ մեծութեան վկայ է
իր նշանաւոր եկեղեցին յանուն՝ “Փի. Առաքե-
լցոյ որ կառացուած է եղել նախ Դ. Գարոս
մէջ, եւ այսուհետեւ քանի մի անգամ թշնա-
մեաց յարձակամերան ենթարկուելով կործա-

նուած եւ գարձեալ նորոգուած է : Այժմ ման շինութիւնը ժե՞ն դարեւն (1440): Վրաց աւանդութեան համեմատ, տաճարը շինուած է ճիշտ այս տեղի վրայ, ուր թաղուած է եղբեր քրիստոսի պատմանմանը: Մցիկիթի Հեթեաներէն մէկն իր քրոջ՝ Սիդնիային ընծայ է բերեր Երուսաղէմն այս վերաբուն: Բայց Սիդնիա զայն իր ձեռքն առնելուն պէս խկցն վար է նեկեր մեռեր իւ, եւ ապօ գետինը պատառուած պատմութեանն հետ թաղուած է հոյն մէջ: Պատմութեանն գտնուած տեղն այնուհետեւ մէծ եղենի ժառ է բռուեր, ուսկից բռուիչ մեռն կը հոյն եղբէր: Տաճարը շնչելով ժամանակ պայծառ ստիպուեր են կորիլ եւ անոր փոխարէն քառանկիւնի քարացէն սիւն են կառուցեր, որ մինչեւ հիմյ կանգուն կը մնայ եկեղեցւոյն մէջ եւ ամբողջապէս ծանկուած է հին նկարներով եւ բարեպաշտական ընծաներով, ինչպէս՝ վարչամիներ, պատկերներ եւայլն: Այժմ այն տեղէն այլ եւու մեռն չի հոյներ, ինչպէս եւ պատմութանն ալ անշոշուն հեռացած կը լինի. (Պարիկիների են իր մէջ վերացեր): Եկեղեցւոյն մէջ բազմաթիւ հին վրական յիշատակներ կան, որոնց մէջ արժանի են յիշուելու շառ հին, 12 առաքերը շաքարապէի, պատկեր մը կիպարիս փայտ վլայ քանդակուած: Մորոց նուեր բարկան մատունքի հաւաքածոց մը 28 կառք բաղկացած, որոնց մէջ՝ մեր ուղեցցց վրացի սարկաւածը ցցց տուու մեջ 2 մաս, որոնք՝ ըստ աւանդութեան Փրկչն արեան մի կաթիլն եւ գլիմ մի մազն են եղբէր: Խորանի առջենի սիւնի տակ շինուած է կաթողիկոսական գահցքն եւ քիչ աւելի վար թագաւորին նստալու տեղն, երկուքն ալ քարէ եւ բաւական պարզ ու անճաշկա: Եկեղեցւոյն մի անկիւնը փաքր դամբան մը կայ, որու մէջ կամ տակը կը պահուի եղբեր Եղիսաբագրէ ոչխարի մորթէ վերաբունին մէկ Կտորը: Մի որիշ անկիւնը՝ քարէ աւազան մը կայ, ուր Վրաստանի քարոզիչ Սրբուհի հնական հոյն են մըրտեր է Վրաց աւազին քրիստոնեանց թագաւոր Մցիկիթանը Եկեղեցւոյն մէջ են թաղուած Վրաստանի բագրատունեցցց եղիթ թագաւորներն, որոնց սեռը վերցանալին եղբէր թաղուելուն կարդն եկեր է իրենց մերձաւոր ազգական Բագրետունն-Մահերնուսի իշխաններուն: Այս արքայական գերեզմաննոցի մէջն է նաև Վախոմանգ Գուրգանալին դամբան դիմուն կայ, որ դրուած է Ռուսաց կայսր Այշեբանդր Ա. Ի.

Հրամանով՝ Այս գերեզմանները Վրաց վերջին
թագաւորներու՝ Հերակլ Բ.ի († 1798) եւ
Գէորգի Ժ.ի հին († 1800) են։ Այս թագաւո-
րներն էին, որ իրենց հօրենակն ժառանգու-
թիւնը՝ Վրաստանն, այլևս չկարողանալով կա-
ռավարել Պարսից անդնդահարակութերու
դժմ։ Իրենց արքայական իշխանութիւնն եւ ի-
րաւունքը, յանձնեցին Սղբառանդր Ա. Կայսեր։
Ուշադրութեան արժանի է նաև, Ժ.ի. Առաքե-
լապատճեան արժանի է նաև, Ժ.ի. Առաքե-
լապատճեան արժանի է նաև, Պատակա-
հանդիքն, որ քանդակածեւ Նկարուած է
պատի վրայ եւ 12 ճառագայթներով հողմա-
հարի (ենեալ) ձեւ ունի։

Մցիւնի այս մայր եկեղեցին մեծ յար-
գանք կը վայելէ ամբողջ Վրաստանի մէջ եւ
ամեն տարի Հոկտեմբերի 1նի, եկեղեցւոց տօնի
օրն, ուխտաւողներու աշակին բազմութիւն մը
կը թափուի ամեն հորդեն, որոնք Հոկտ. 1 լրւ-
անալու ամիոնը դիմերը Հսկումով, եւ աղօթքով
կանցընեն։ Այս ժամանակ հարելի է աեսնել
Վրաց բազմութիւն ցեղերու բորոք ներկայացու-
ցիներն իրենց ազգային գտնոցըն արարագով
զարդարուած։ Այս մեծ ժամանակութեան հաւ-
ասարպէս կը մասնակցին նաև քրաքից ցեղերը՝
Հայ, ոս եւ պյուն։ Մցիւնի մէջ Հայերն աւ ու-
նին փոքր եկեղեցի մը՝ Կուռք գետի ափին վրայ, որ
նոր է Համեմատաբարք եւ նշանաւոր ոչին ունի։
Որիշ Տիմ եկեղեցի մը կայ Մցիւնի դիմացը,
սարին բուն գագաթին վրայ, ուր, ըստ աւանդու-
թեան, առաջին անգամ անկեր է Սրբ. Դուռնէ
քրիստոնէական իսաց։ Այս եկեղեցւոց շնուր-
թիւնը կը վերաբրուի է. դարու։

Գիւղնի դիմացը՝ Կուռքի միւս եզերքի վրայ
կը մարդրանայ լեռնաշղթայ մը՝ Քորինից անու-
նով։ Աւանդութեան համեմատ այնտեղ է թա-
ղուած առասպեկտն առաջինը կամ կարո-
ւան, Վրաց նախահայրն, որու անսնոնց ալ
իրենց քարինութիւն կը կուռըն։ Սա Ֆիշտ այս է Վրաց
համար, ինչ որ Հայկը մեզ համար։

Ու որ սազմալիբրական ճանապարհով
Աւագիկակասէն Մցիւնի կու գայ, կրնայ
պյունեղ հրաժեշտ առաջ իր կառքին եւ Ցիղին
մանել երկաթուղով, որու կայարանն ալ հեռու
չէ գիւղն։ Մրայն թէ Հարկ կը լինի 2—3 ժամ
սպասել, մինչեւ որ շոգէնառքն, որ առաւօտ
ելած է Բաթումէն, Մցիւնի համար։ Սահայն
շաբաթ գիւղերը կը նարեն այս միջըց։

Սցենէդէն մինչեւ Տվողա գեռ եւս 21
քիլմետր կայ: Այս ճանապարհն անով է նշա-
նաւոր, որ այստեղ Հնագիտական մեծ արժէք
ունեցող գիտակր եղած են: 1871ի աբդոմին-

բու ժամանակ պյուտեղ հին գերեզմաններ են
գանուռած՝ երկու կարգ, որոնց մէկը քրիստոնէուա-
թեան ժամանակէն, խէ միւսը հիմանուական,
ք. ք. ժ. — ԺԱ. դար յառաջ ։ Ես վերջինն կարգի
գերեզմաններէն հանուած են բաց ի մտալիքայ
եւ այլ զանազան հին աստրանոմիերէ, նաեւ
գանձեր եւ մինչեւ անդամ ամրող մարդկային
կմախիքն, որութէ, ինչպէս քննութիւնը ապացու-
ցած է, կը վրաբերի ին կաւկասի նախապատմա-
կան ժամանակի (երկայնագլուխի) բնակիցներուն
և որոնց սերունդն այժմ այլ եւս կաւկասի ոչ
մի կողմէ չ'երեւար:

ժամը 6 էր եր երբ Մցիւթէն մեխնցանը եւ
Ճիշտ ջին հասանք վերլապէս կուրի այս կա-
մուրցն, որ ո ազդավիրակն հանապարհը կը
կապէ Տիղլոսի Հետ : Ալրուն գիշեր էր, քաղաքը
մանրիկ լցուերով կը փարիչէր, եւ մեր կառքն
արագարար անցնելով այս Ավետիքի կամուրցն,
փոքրիկ զարովերէ մը վերջը կը մատէր Տիղլոս:
Այսանդ ուղեւորի աշքրն հանդիպող առաջին
ուշգրաս առարկին՝ երկամքէ մեծ խաչ մի է,
գրանիտէ պատուանդանի ցը հստատուած,
քաղաքին մուտքին վզայ: Խնչպէս խաչի վզայի ար-
ձանագրութիւնը կը պատեմ, Ռուսաց Նիկոլայ
Ա. Կայսրը 1837ին՝ Կայսար Ռուսաստան գրա-
ձած ժամանակ, երբ կառողը գուրս կելեր
Տիղլոսն, Ճիշտ այդ տեղն, յանկարծ ձիերը Կա-
սբակեն, կառքը կը դառնայ եւ կայսրը վար
կընկի բարեկամաբար որեւէ ծանր վաս չի
կրեր եւ կարող կը լինի իր ճանապարհը շարու-
նակել: Ի յիշատակ այս դեպքի՞ քաղաքն այս
եան է եանաներ անտեղ :

Անցած օդինույս փողոց եւ ապա Տըփ-
զիսի ամենալաւ փողոցը՝ Դուք ինչ գրանդիւր, ուր
մեր կառքն իր վերջանակն կայարանի առջև կանգ
առաւ. եւ մեր արձակեց մեր աները: — 29 ժամ
էր անցած Ալաբեկի կտականէն մէկնէլն ի վեր

卷之三

ԱԿՑԵՆՏՈՒԹՅԱՆ

ԱՐԳԱՐԻԿ ԶՐԱՑՑԵ ՌԱՎՈՒՅԾՈ ԽՈՐԵՆՈՅԻՆ
ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՄԵԶ
(Հայութիւն-բարեկամութիւն)

1

Ա. Խորենացոյ Պատմութիւնը:

9. 11. 1998. **Фонд Університету Франції**

Արդար Աշխանական պատմագիր է այս աշխարհի, առ Յիսուս Քրիստոս մասնաւութեանը սկսած, առ Երեսեցար աշխարհի երուսալեմաց, ողջո՞ն:

Լուսեաւ է իմ վան ք և եւ վան թշխութեանդր որ լինսի ի ձեռս քա ասանց փեղոց եւ արմանոց զի պար-
սպաս ասի, ատա գու կուրաց մեռնանել եւ կազաց զոր-
ւու զրպութու որբեն, եւ զայս պիցօք հանես, եւ որ
մասնաւ չարքարեա են երբու հրանուն թեամբա-
րութիւնն է առ եւ զամենաւ այրութեան ու ծառ-
ուայ վան քո զոյս ամենայի, երի ի մոի իմաւմ զի ի իրեն-
ի յիշութ աստիճան կամ թէ գու Անսուսան իցու, իմաստու-
թի ի մասնաւ գործու զայս, կամ թէ որի հետո ու Ա-
ռաւուծոյ, եւ զոյս առնես: Վոր վան պիցօքի գրեսու-
իւն առ քեզ ապաւէ գրեզ, զի այսունի իմիշուն եւ երես-
ուան առ առ ի մասնաւ գործու զի աստիճան ու ծառ-
ուայ վան քո զոյս ապաւէ գրեզ, զի այսունի իմիշուն եւ երես-

Արց տարեալ զիւղիթս,
պատահարքին նման ժիրու-
սպէտէ: Ծայր պիտի աւել
տարածական բանն, եթէ
ինչ աւել է հիմնական լի-
ցու ու առ լուս պայ ու
համարդիթ, որդ լուսու, ու
ուշ օթխուս, ով առեն

Են այդ ուստի եւ ընթա-
նաս յարկած արց, որ եր-
ակ ոգագուհին է ու ուժի-
ւու և նախու ու Փիւղու-
ու է ինքուսուց քարու-
սու եւ, ուղարկ քա-
ստիւ, ուի, խորի ջիւ-
տանեալ գու Փիւղու և
ու ուղարկու: Ուղար-
կու ու ուղարկու: (Յահէ, քի. 20—22):

Իսկ Փրկին յայն ժա-
մանակի յըրած կրկնաց
(Սբար), ոչ ու
յանձն, բայց թղթը ար-
ժանիք պար զիս, որ անի
ոյսպէս:

Ղամակը փոխ առնուած է Նեսեբրուէն,
եւ ոչ թէ «Աբգուր» լինէն» : Մ. Խորենացւց
եւ Եւսեբիսի երկու բնագիրներուն մէջ միայն
քանի մը աննշան՝ Քերականական կարգի տար-
բերութիւններ կան : Մ. Խորենացւց մէկ ընդ-
միակութիւննը (յաւելուածը) զի զանայ՝ նա-
մակին արուած ժամանակը որոշել: Ցիռասի
շքեղութեամբ Երանազէմ մտած օրը (Յուլ.
ժ. թ. 20—22) զինը տեսնել ուղղու «հէթա-
նուներուն» զիայ՝ կը ճանանայ Մ. Խորենացի Եղե-
սից թագաւորին գեսպանները»:

Գ. Լ. Պատրիարքի Պատրիարքին հրովար-
ւության Աբովյան, Կոմ էլեաց տակինն զոր ինչ դրեցաւ ի

¹ Այս հոգած էր իրաւութ աշխատաւթ է և դրեթէ
անհամարից: Այս անը Մ. Խորենաց ընտիրէ շատ
կրաք պիտի ըլլու: